

Markku Nieminen

Kalevalan synty ja Kainuu

Elias Lönnrotin matkat
ja toiminta 1831–1853

JUMINKEKO

Markku Nieminen

Kalevalan synty ja Kainuu

Elias Lönnrotin matkat ja toiminta 1831–1853

JUMINKEKO

2022

Juminkeon julkaisuja nro 143

Kuvitus: Vitali Dobrinin

Taitto: Pirkko Mähönen

Kansi: Pirkko Mähönen; kannen kuva Lönnrotista on tehty A. V. Linsénin kuvan pohjalta.

Juminkeko-säätiö

Valmistaja: BoD – Books on Demand, Norderstedt, Saksa

Dokumentit ja lainaukset Lönnrotilta on kerätty Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran arkistoista ja julkaisuista.

ISBN 978-952-7277-13-3

ISSN 2242-2447

*Itsestänsä on Kajanin Läänissä selvempi Suomen puhe,
kuin tiettyäni missään muussa paikassa koko Suomen maassa.*

Elias Lönnrot

Sisällys

Kalevala ja Kainuu	5
Lönnrotin asuminen Kainuussa	13
Lönnrot lääkärinä	16
Lönnrotin runonkeruu Kainuussa	20
II matka	22
III matka	33
IV matka	50
V matka	67
Syysmatka 1834	78
VI matka	85
Lapukan matka 1835	92
VII matka 1836–37	96
VIII matka 1838	107
IX matka 1839	108
Kulkeminen Lönnrotin aikaan	112
Lönnrotin kirjallinen tuotanto Kainuun ajalta	115
Olot Kainuussa Lönnrotin aikaan	119
Seuraelämää	135
Lähdekirjallisuutta	144

Kalevala ja Kainuu

Maailman kirjallisuuden klassikkoihin kuuluva Suomen kansalliseepos Kalevala syntyi Kainuussa. Sen loi Kajaanin piirilääkärinä 1833–1853 toiminut Elias Lönnrot laajan kansanrunousaineiston pohjalta. Pääosa Kalevalan synnyttäneestä runoudesta kerättiin Vienan Karjalalasta Venäjän puolelta Vuokkiniemen pitäjän kylistä. Siellä on vuosisatojen ajan elänyt luonnon kanssa sopusointuinen alkuperäiskulttuuri, jonka kielenä on hyvin lähellä suomea oleva vienan murre ja joka Lönnrotin aikaan oli säilyttänyt yhteisen eepisen suusanallisena periytyneen kansanrunouden, kun se silloin Suomesta oli kokonaan katoamassa. Itse asiassa vienan murre Kalevalan kautta vaikutti ratkaisevasti suomen kirjakielen kehittymiseen todelliseksi sivistyskieleksi; mm. suomenkielinen kirjallisuus syntyi tosiasiallisesti vasta Kalevalan ilmestymisen seurauksena.

Kalevalan ensimmäinen laitos, ns. *Vanha Kalevala*, valmistui vuonna 1835. Se perustui pääosin Lönnrotin omiin keräyksiin sekä siihen hänen runonkeruumatkojaan edeltäneen aikakauden niukkaan runosaaliiseen, joka kuitenkin innoitti hänet keruutyöhön. Kalevalan uusi täydennetty laitos ilmestyi vuonna 1849. Sen käsikirjoituksen työstämiseen Lönnrot sai runsaasti toistenkin runonkerääjien kokoamaa runoainesta, mutta valtaosan siitä muodostivat hänen käytössään ennestään olleen aineiston toisinnot. Ratkaisevasti uutta ei paljon löytynyt; täydennöksiä kylläkin. Vaikka Kalevala perustuu kansanrunouteen, se on silti Lönnrotin oma luomus. Hän yhdisteli runoja ja kansanrunouden henkilöitä toisiinsa saadakseen aikaan ehjän kokonaisuuden. Tosin hän itse, varsinkin Vanhaa Kalevalaa ”kokoon pannessaan”, uskoi etsivänsä aikojen kulussa pirstaleiksi hajonneelle muinaisrunoelmalle sen alkuperäistä muotoa.

Kalevala antoi Suomen kansalle identiteetin. Se on suomalaisen kulttuurin kulmakivi, jonka vaikutus pian alkoi heijastua eri taiteenaloihin suurenmoisella tavalla.

Lönnrot loi arkaaisen Kalevalan lyyriseksi sisareksi Kantelettaren, tunnelma- ja ta-
pahtumarunouden kokoelman. Se ilmestyi 1840. Sen runouden maantieteellinen pohja
on Kalevalaa laajempi. Vienan lisäksi Lönnrot kiittelee erityisesti Lieksan, Ilomantsin,
Kiteen, Tohmajärven, Sortavalan, Jaakkiman ja Kurkijoen pitäjiä näiden laulujen esiin-
tymispaikkoina.

Lönnrotin ja hänen pitkäaikaisen asuinmaakuntansa Kainuun suhdetta on tarkasteltu
tutkimuksessa monesta eri näkökulmasta, mutta hänen runonkeruumatkojensa Kainuun
osuudet ja hänen liikkumisensa senaikaisen Kajaanin kihlakunnan eri kulmilla ovat jää-
neet vähäisemmälle huomiolle. Tuo tarkastelu tarjoaa kuitenkin monia mielenkiintoisia
asioita. Kainuu oli – ja on vieläkin – monessa suhteessa ainutkertainen maakunta eikä
vähiten siksi, että se yhdessä Vienan Karjalan kanssa on Kalevalan konkreettinen syn-
tyseutu.

Elias Lönnrot oli epäilemättä oman aikansa matkustelevaisin kainuulainen. Siihen
häntä velvoitti jo hänen virkansa. Hän toimi parin vuosikymmenen ajan – vuoden 1833
alkupuolelta vuoden 1853 loppuun – Kajaanin piirilääkärinä toiminta-alueenaan koko
Kainuu eli senaikainen Kajaanin kihlakunta. Lääkärin velvollisuuksiin kuuluivat roko-
tus- ja tarkastusmatkat kaikkiin alueen pitäjiin. Varsinaisten virkamatkojensa lisäksi – ja
osittain niiden osana – Lönnrot teki runonkeruu- ja kielentutkimusmatkoja Karjalaan,
välillä virkavapauden turvin kauemmaksikin: Lappiin, Kuolaan, Arkangelin alueelle,
vepsäläisten asuinalueille ja Viroon asti.

Lönnrotin matkoilla oli suuri merkitys suomalaiselle kulttuurille. Niiden kirkkaim-
pana tuloksena syntyi Kalevala, maailmankirjallisuuden klassikoksi nopeasti kohonnut
Suomen kansalliseepos.

Lönnrotin hakeutuminen Vienan Karjalaan runoja etsimään ei ollut sattuma. Jo
opiskeluaikanaan hän perehtyi kansanrunouteen, teki maisterin väitöskirjansakin Väi-
nämöisestä sekä aloitti systemaattisen runonkeruun vuonna 1828. Esikuvana hänellä
oli Zachris Topelius vanhempi, Pohjanmaan piirilääkäri, jonka keräyksiensä pohjal-

ta julkaisemat kansanrunovihkot olivat oiva malli nuorelle maisterille ja lääketieteen opiskelijalle. Vihkojensa esipuheessa Topelius viitoitti kerääjien tien Vienan Karjalaan, Vuokkiniemen pitäjään, ”ainoaan maanpaikkaan jossa urosväen vanhat tavat ja jutut olivat säilyneet vilpittönnä ja puhtaina”.

Topelius ei itse ollut käynyt Vienassa, mutta hän oli saanut pitkiä lauluja karjalaisilta laukkukauppailta, ja sen perusteella hän uskoi niitä löytyvän heidän kotikylästään lisää. Topeliuksen arvio osoittautui oikeaksi. Vienasta löytyi runolaulun kultamaa. Siellä eepinen kansanrunous eli vielä loistoaikaansa, kun se Suomesta oli jo lähes kokonaan kadonnut.

Ennen Kajaaniin muuttoaan Elias Lönnrot oli tehnyt kolme runonkeruumatkaa. Jo ensimmäisellä vuonna 1828 toteutuneella matkalla hänen tarkoituksenaan oli päästä Vianaan, mutta muuttuneiden matkasuunnitelmien vuoksi aika ei riittänyt siihen. Nurmeksesta hän kääntyi kotimatalle.

Toisellakaan matkalla hän ei ehtinyt Vianaan, mutta kyllä jo Kainuuseen, jossa hän sai viestin palata Helsinkiin siellä puhjenneen koleraepidemian tähden. Kolmannella matkallaan hän pääsi Vianaan ja kulki mennessään Kainuun kautta. Loput runonkeruumatkat tapahtuivatkin jo sitten Kajaanista ja Paltamosta käsin. Niiden aikana hän suoritti runonkeruuta myös Kainuun kunnista.

Suomen Kansan Vanhoissa Runoissa, suomalaisen kansanrunouden kokoelmassa, johon on koottu lähes kaikki 1900-luvun alkupuoliskolle asti kerätty suomalaisen kansanrunous, on Lönnrotin Kainuusta keräämiä runoja yhteensä 64 (osissa XII, 1 ja XII, 2). Niiden yhteinen säemäärä on 2045. Jos lukuun otetaan Lönnrotin muilta kerääjiltä Kainuusta saama aineisto, runojen lukumäärä eli koko se aineisto, joka on ollut Kainuusta Kalevalan materiaalina, kasvaa yli sadalla.

Paras Kainuusta kerätty runoaines on etupäässä loitsuja, mutta arvokkain poikkeus tästä säännöstä on Daniel Europaeuksen Hietajärveltä, Suomussalmen vienalaiskylästä,

Toarie Huoviselta saama runo, joka osaltaan vaikutti siihen, että Lönnrot muutti Kalevalan rakennetta.

Valitettavasti Lönnrot ei merkinnyt muistiin Kainuun keräyksiinsä, keneltä hän min­käkin runon sai tai edes sitä, mistä kunnasta hän ne tallensi. Osa runojen esittäjistä on kuitenkin pystytty päättämään Lönnrotin muiden muistiinpanojen pohjalta. Laulajien merkitsemättä jättäminen ei ollut tuohon aikaan poikkeuksellista. Vienastakaan hän ei maininnut kuin suurimmat runontaitajat, mutta ei silti liittänyt näidenkään nimiä runo­tal­lenteiden yhteyteen.

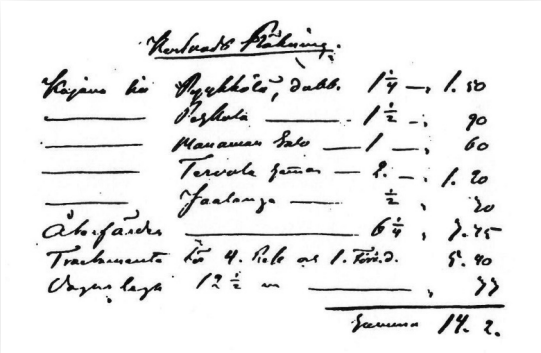
Paltaniemen Hövelö on paikka, jossa Elias Lönnrot viimeisteli Vanhan Kalevalan käsikirjoitusta vuoden 1834 loppupuolella ja jossa hän kirjoitti sen esipuheen, joka valmistui helmikuun 28. päivänä 1835. Lönnrot oli ostanut Hövelön asuintalokseen joulukuussa 1833. Itse hän muutti sinne vasta seuraavana kesänä ja möi talon seuraavan vuoden tammikuussa, koska se lääkärintoimen hoidon kannalta sijaitsi liian kaukana kaupungista. Hän kuitenkin sai asua Hövelössä maaliskuulle asti.

Kainuu Kalevalan syntyseutuna

On pitkään vallinnut yleisenä käsityksenä, että Paltaniemen Hövelö olisi se paikka, jossa Kalevalan käsikirjoitus syntyi. Toki Lönnrot työskenteli siellä käsikirjoituksen parissa; olihan se hänen kotinsa niiden kuukausien aikana vuonna 1834, jolloin Kalevala sai muotonsa. Eri asia on sitten se, kuinka paljon Lönnrot ehti siellä olla tuona kiivasvauhtisena aikana.

Kalevalan sisällön kannalta ratkaiseva viides runonkeruumatka tapahtui huhtikuussa 1834. Kun Lönnrot palasi Kajaaniin tuolta matkalta, hän lähti miltei välittömästi kahden kuukauden virkavapaalle (8.5.–23.7.) Helsinkiin, juuri Kalevalan käsikirjoitusta tekemään. Hän ei ehtinyt kuitenkaan saada työstään kolmannestakaan viimeistellyksi ennen kuin joutui heinäkuun lopussa palaamaan virkakaupunkiinsa. Virkavapauden vuoksi tarkastusmatkoja oli rästissä ja hän teki niitä tiiviissä tahdissa elokuusta marraskuun puoleen väliin. Hän kiersi kaikki normaalit tarkastuskierroksensa. Näillä matkoillaan hänellä oli Kalevalan käsikirjoitusaineistonsa mukanaan ja hän työskenteli koko ajan sen parissa. Toki hänellä Kainuuseen palatessaan oli Kalevalan rakenne jo luotuna, mutta ei vielä valmiina käsikirjoituksena.

Kalevalan alkuperäinen käsikirjoitus koostuu kolmesta erillisestä vihkosta. Ensimmäisen Lönnrot allekirjoitti Kajaanissa 29. päivänä syyskuuta, pian sen jälkeen, kun hän oli palannut Ristijärvelle, Hyrynsalmelle, Suomussalmelle ja Puolangalle ulottuvalta rokotusmatkaltaan. Tuon matkan jälkeen hän teki vesitse Oulujärveä pitkin matkan Pyykkölään, Manamansaloon ja Jaalankaan.

Kalevalan matkaini.

Kajane ko Pyykkölä, Dahl.	1 $\frac{1}{4}$	1. 80
Pyyskötä	1 $\frac{1}{2}$	90
Manaman Salo	1	60
Tervola jama	1.	1. 20
Jaalanga	$\frac{1}{2}$	20
Ahojauha	6 $\frac{1}{4}$	7. 75
Trachineta ko 4. P. l. at 1. t. 2.		8. 90
Ongon laja	12 $\frac{1}{2}$	77
		Summa 14. 2.

Elias Lönnrot toimi 1800-luvun alkupuolella Kajaanissa piirilääkärinä parinkymmenen vuoden ajan. Ne olivat Lönnrotin miehuusvuosien aikaa, jolloin syntyivät mm. Kalevala ja Kanteletar. Markku Nieminen tarkastelee Lönnrotin matkakertomusten, kirjeiden ja muiden kirjallisten dokumenttien pohjalta, mikä on Kainuun osuus kansalliseepoksemme syntyprosessiin ja millaisissa olosuhteissa köyhässä maakunnassa tuohon aikaan elettiin. Kuvituksena on karjalaisen taiteilijan Vitali Dobrininin maalauksia Kainuusta Lönnrotin aikaan ja noin 150 vuotta myöhemmin.

”Kalevalan synty ja Kainuu” on oivallinen Kainuun kotiseutulukemisto ja kuvakirja. Se on teos, joka ei vanhene, vaan antaa mielenkiintoisen näkökulman niihin aikoihin, jolloin kansakuntamme identiteettiä rakennettiin.

ISBN 978-952-7277-13-3
ISSN 2242-2447